

University of Groningen

Saint and symbol. Images of Saint Jerome in early Italian Art.

Ridderbos, Herman Nicolaas Bernhard

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1984

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Ridderbos, H. N. B. (1984). *Saint and symbol. Images of Saint Jerome in early Italian Art*. Bouma's Boekhuis bv, Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Samenvatting

De kerkvader Hieronymus is in de West-Europese kunst veelvuldig en op verschillende manieren afgebeeld. Er kunnen drie hoofdtypen worden onderscheiden: de afbeelding van Hieronymus als kardinaal, als geleerde en als boeteling. Deze drie typen zijn ontstaan in de vroeg Italiaanse kunst. Voorstellingen van Hieronymus als kardinaal en als geleerde komen voor vanaf de veertiende eeuw; de voorstelling van Hieronymus als boeteling ontstaat omstreeks 1400 in Toscane. Dit boek bevat vier deelstudies, waarin de relaties van afbeeldingen uit deze verschillende categorieën met vormen van Hieronymusverering worden onderzocht.

In hoofdstuk 1 wordt een verklaring gegeven voor de aanwezigheid in de veertiende- en vijftiende-eeuwse Venetiaanse kunst van een speciale variant van het kardinaalstype, waarbij Hieronymus een kerkje in zijn hand houdt. Centraal staat de analyse van legenden uit drie brieven van respectievelijk Pseudo-Eusebius, Pseudo-Augustinus en Pseudo-Cyrrillus. Uit deze legenden, die vanaf de veertiende eeuw in Venetië bekend waren, blijkt dat Hieronymus beschouwd werd als een gezaghebbend informant over het hiernamaals.

In de jaren dertig van de veertiende eeuw, toen deze legenden voor het eerst werden toegevoegd aan het tot dan gangbare hagiografische dossier over Hieronymus, was de strijd over het hiernamaals in alle hevigheid losgebrand door de – uiteindelijk als ketterij veroordeelde – opvattingen, die Paus Johannes XXII lanceerde met betrekking tot de *visio beata*. Vooral Dominicanen, die zich beriepen op Thomas van Aquino en Hieronymus – de laatste o.a. op grond van de legenden – namen stelling tegen de paus. Deze gemeenschappelijke functie van beide heiligen is vermoedelijk de reden waarom Hieronymus korte tijd later in de Venetiaanse kunst wordt afgebeeld naar voorbeeld van de voorstelling van Thomas: met een sieraad in de vorm van een zon op de borst en met een boek en een kerkje in de handen.

De directe aanleiding om de voorstelling van Thomas tot voorbeeld te nemen bij de visualisering van Hieronymus, kan worden gezocht in een passage uit de Ps. Eusebiusbrief, waar Hieronymus wordt beschreven als een strijder tegen ketterij en daarbij gekarakteriseerd wordt als

een zon die gestraald heeft in het heiligdom van God, als degene die de geheimenissen van de Schriften ontsloten heeft en als degene die het heiligdom des Heren heeft versterkt.

Een speciaal Venetiaanse interesse in de drie brieven, die leidde tot een eigen Hieronymustype, is verklaarbaar uit een bijzondere gevoeligheid in Venetië voor de ketterij van Johannes XXII, omdat men deze ketterij reeds kende uit de contacten met de Grieken, wier opvattingen over de *visio beata* overeenkwamen met die van deze paus. Dit wordt bevestigd door een schilderij van Carpaccio in de Scuola di San Giorgio, in Venetië, dat een legende uit de Ps. Augustinusbrief voorstelt: de eerste verschijning aan Augustinus van Hieronymus' ziel, die spreekt over de hemelse heerlijkheid. Augustinus heeft hier de gelaats-trekken van Bessarion, die als vertegenwoordiger van de Grieken op het Concilie van Ferrara en Florence in 1439 heeft onderhandeld met de Westerse Kerk over het vraagstuk van de *visio beata*. Bessarion aanvaardde het westerse standpunt. Carpaccio's schilderij, gemaakt voor een door Bessarion begunstigde instelling, getuigt van de tijdens Bessarions leven behaalde triomf van de Katholieke leer over de Griekse ketterij.

In hoofdstuk 2 wordt onderzocht, in hoeverre de veronderstelling juist is, dat de voorstelling van Hieronymus in zijn studeervertrek te maken heeft met de opkomst van het humanisme. Belangrijk zijn in dit verband de activiteiten van de Bolognese rechtsgeleerde en humanist Giovanni di Andrea († 1348), die volgens zijn eigen uitspraken de verering van Hieronymus geweldig heeft gestimuleerd en de voorstelling heeft verbreid van Hieronymus "zittend in zijn zetel, met de hoed, die tegenwoordig de kardinalen dragen, afgezet en met de tamme leeuw". De analyse van dergelijke afbeeldingen maakt duidelijk dat zij op één lijn kunnen worden gesteld met afbeeldingen van Hieronymus in zijn studeervertrek. De afbeelding van Hieronymus in zijn zetel of in zijn studeervertrek blijkt echter geen specifiek humanistische voorstelling; de heilige wordt zo ook voorgesteld als handhaver van het leergezag of als een voorbeeld voor de contemplatieve kloosterling. Aan de andere kant blijkt dat in de vijftiende eeuw humanisten aan het hof van Ferrara afbeeldingen bezaten van Hieronymus in de wildernis en van Hieronymus, die de leeuw van de doorn verlost, en bovendien dat er een relatie bestaat tussen deze afbeeldingen en humanistische idealen.

Daarom wordt het vermoeden uitgesproken, dat er een proces heeft plaatsgehad waarbij vorm en inhoud werden losgekoppeld. Hieronymus in zijn studeervertrek zou van oorsprong een humanistisch thema zijn, hetgeen te danken is aan Giovanni di Andrea, maar de voorstel-

ling werd overgenomen door Hieronymusvereerders, die tot andere milieus behoorden en er een andere betekenis aan gaven. De voorstelling van Hieronymus, die de doorn uit de poot van de leeuw haalt, daarentegen kreeg een humanistische betekenis toebedeeld, die zij van oorsprong niet bezat. Anders is de situatie bij de afbeelding van Hieronymus in de wildernis; hier is sprake van een synthese tussen de geleerde en de boetende Hieronymus, omdat humanisten ook oog hadden voor de betekenis van Hieronymus als boeteling.

Hoofdstuk 3 is geheel gewijd aan de interpretatie van één schilderij, de *Hieronymus in zijn studeervertrek* van Antonello da Messina, in de National Gallery in Londen. Uitgangspunt van de analyse is de identificatie van de afgebeelde figuur als een portret van Nicolaus Cusanus (1401–1464) in de gedaante van Hieronymus. Deze identificatie is in de eerste plaats gebaseerd op de overeenkomst met het portret van Cusanus op zijn grafmonument in de San Pietro in Vincoli in Rome. Zij wordt versterkt door een manuscript uit het bezit van Cusanus, waarin dieren, die ook op het schilderij zijn afgebeeld (een pauw, een patrijs en een kat), op een zodanige wijze worden beschreven dat hun symbolische betekenis van toepassing is op Cusanus' verblijf in Rome in 1459.

De voorstelling wordt hier geïnterpreteerd als een allegorische weergave van de gebeurtenissen in dat jaar, toen Pius II Rome verliet om op het Congres van Mantua de strijd tegen Mohammed II voor te bereiden en Cusanus, die kardinaal was, zijn plaatsvervanger werd in Rome. De dankbaarheid van Pius II jegens Cusanus voor het vervullen van deze taak is bekend en mogelijk is het schilderij een gift van de paus, geïnspireerd op het door Jan van Eyck geschilderde portret van kardinaal Albergati (een vroegere superieur van Pius II) eveneens in de gedaante van Hieronymus. Dit portret zou aan Albergati geschonken zijn door Philips de Goede ter gelegenheid van het Verdrag van Atrecht.

De voorliefde van Cusanus voor Hieronymus blijkt uit het testament van Cusanus, waarin aan Hieronymus als enige heilige eerbetoon wordt bewezen. Cusanus kon zich in zijn actieve leven identificeren met Hieronymus, die volgens de legende ook kardinaal was geweest. Maar zijn verering voor deze heilige kan verder worden verklaard uit zijn verlangen om het actieve leven in te ruilen voor het contemplatieve leven, zoals ook Hieronymus had gedaan. Evenals in het Albergati-Hieronymus portret wordt in het Cusanus-Hieronymus portret een beroemde kardinaal afgebeeld in de gedaante van Hieronymus als belichaming van zowel het actieve als het contemplatieve leven. In beide gevallen vormde een historisch gebeurtenis, waaraan door attri-

buten in de voorstelling wordt gerefereerd, de aanleiding tot de verwaardiging van het schilderij.

In het eerste deel van hoofdstuk 4 wordt een fresco geanalyseerd, dat zich bevindt in de Santa Marta in Siena en stamt uit het eind van de veertiende eeuw. Het bevat één van de allervroegste voorstellingen van Hieronymus als boeteling. De voorstelling onderscheidt zich van latere, vijftiende-eeuwse voorstellingen van de boetende Hieronymus door de sterke nadruk, die gelegd wordt op Dood en Laatste Oordeel. Zij komt hierin overeen met de fresco's van het Camposanto in Pisa uit het tweede kwart van de veertiende eeuw.

In het tweede deel wordt de stelling ontwikkeld, dat de latere, vijftiende-eeuwse afbeeldingen van de boetende Hieronymus niet zoals het fresco in de Santa Marta vooral bepaald worden door Dood en Laatste Oordeel, maar een opvatting van boete weerspiegelen, volgens welke boete vooral een uiting is van de eigen vrije wil van de gelovige, die streeft naar een persoonlijke relatie met God. Beschreven wordt een leken gemeenschap in Florence, die in 1410 werd opgericht en tot de dag van vandaag gewijd is aan Hieronymus. Enige afbeeldingen van de boetende Hieronymus worden met leden van deze Compagnia di San Girolamo in verband gebracht. In de betekenis van de boetedoeningen van de Compagnia wordt inzicht verkregen door opvattingen over boete, die worden toegeschreven aan Donato Acciaiuoli (1429–1478), bestuurder van de Compagnia. Deze opvattingen zijn door Charles Trinkaus geplaatst in het kader van een ontwikkeling van het humanistisch theologisch denken, waartoe Petrarca de stoot had gegeven en waarbij een grote rol werd toegekend aan de eigen menselijke wil. De humanistische interpretatie van de theologie van Augustinus was hierbij van groot belang.

De wijze, waarop Petrarca de bekering van Augustinus heeft beschreven, wijkt af van het oorspronkelijke verhaal, doordat het goddelijke ingrijpen geëlimineerd is en de activiteit van de eigen wil centraal wordt gesteld. Petrarca's versie vertoont hierdoor treffende overeenkomsten met Hieronymus' beschrijving van zijn boetedoening. Zo wordt het begrijpelijk, dat het thema van de boetende Hieronymus bij uitstek geschikt was om uitdrukking te geven aan spirituele tendenzen, die hun grondslag vonden in de theologie van Augustinus.